

ТЕОРЕТИЧЕСКО ОБОБЩЕНИЕ НА МАРКСИЧЕСКОТО ЕСТЕТИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО¹

Една книга, която респектира с мащаба на духовния синтез! Тридесетилетна кондензация на мисълта на автора в една основна цел: релефно уплътняване контурите на естетическия ескиз, завещан от Маркс и Енгелс. Двойно и тройно отливане и шлифоване на всеки фрагмент с теоретическо значение за изкуството и точно му вграждане в логическата постройка на марксизма. Исторически и концептивен анализ на основните естетически понятия — от идеалистическата постановка до марксовия синтез на тяхното реално съдържание; теоретическо обосноваване на всеки естетически принцип с оглед вътрешната логика на марксовата философия. Този подход издига Фридлендер над стесненото тълкуване на естетическите идеи на Маркс и Енгелс като израз на личните им художествени преценки, лишени от теоретическо значение; подменянето им с общите принципи на историческия материализъм или използването им за потвърждение на констатацията, че „марксистка теория на художественото творчество тепърва ще трябва да създаваме“ (М. Н. Покровский). Фридлендер убедително доказва, че естетическата теория на марксизма, макар да не е формално завършена и систематизирана, е „една от страните на цялостното революционно мировъзрение на К. Маркс и Ф. Енгелс, неразривно свързана с тяхната обща принципиална партийна позиция“ (4).

Авторът на разглежданата монография принадлежи към школата талантлив съветски изследователи начело с М. Лифшиц и Ф. П. Шилер, които първи откриха, систематизираха и популяризираха почти неизвестното естетическо богатство, оставено от основоположниците на марксизма. Това беше истински научен подвиг. Само за пълното разчитане на запазените архивни документи Шилер е трябвало

да овладее шестнадесет езика! Това му позволи да открие и публикува знаменитите писма на Енгелс до М. Харкнес и М. Кауцка, които дадоха съвършено нова постановка на проблемите за реализма и комплекса „мироглед-метод“. През 1933 г. бе обнародван в Съветския съюз първият систематизиран сборник „Маркс и Енгелс об изкуство“, съставен от Лифшиц и Шилер под редакцията на Луначарски. Изготвянето на обширния и задълбочен коментар бе заслуга на Шилер и Фридлендер. „Прологомените“ на марксовата естетика бяха оповестени и тяхната поява предизвика интелектуално изживяване на вулгарния социологизъм, естетическия формализъм и буржоазните влияния в съветското литературоведение. В своята превъзходна работа „К. Маркс и вопросы философии и искусства“ (1935 г.) Лифшиц постави генезиса на марксовото разбиране за изкуството в контекста на немската класическа естетика от Винкелман до Хегел. Същевременно той доказа решаващото превъзходство на марксовата естетика в обективните предпоставки на използвания от нея изследователски метод — материалистическата теория на историята и революционния подход към явленията. Франц Шилер разшири сферата на теоретичното обобщаване на марксовата естетическа мисъл в монографията си „Энгельс как литературный критик“, а книгите на Бележки и Тамарченко бяха продължение на вече определената линия. Дълбокият преустройствен процес на съветското литературоведение и критика в духа на откритите марксови принципи беше преустановен насилствено през годините на култа. Преубеждаването на Сталин към някои прозвездения на класиците, въздигането на неговите субективни преценки в принципи на естетическия анализ, идентифицирането на изкуството с политиката фактически доведе до преустановяването на плодотворните изследвания на Марксовото естетическо наследство. След XX

¹ Г. М. Фридлендер „К. Маркс и Ф. Енгелс и вопросы литературы“, Госизд. худож. литературы, 1962 г. — 606 стр.

конгрес на КПСС интересът към проблемите на класическото наследство доби всеобхватен характер. Изследванията се диференцираха в две насоки: използване методологическото значение на марксистическите тези за изкуството в конкретните проучвания и анализи, и второ — опит за синтезирането им в монолитна естетическа теория. И в двете направления бяха постигнати обнадеждаващи успехи — утвърди се окончателно методологичното значение на марксистическите идеи за изкуството: появиха се монографични изследвания върху естетическото наследство на класиците на марксизма не само в Съветския съюз, но и в други социалистически страни (Г. Менде, Г. Кох, В. Виктор, Б. Кайзер, Г. Фойт, В. Дювел, В. Махачков и др.). Книгата на Фридлендер по съдържание и теоретическо равнище достойно представя втория етап от творческото разработване на естетическото наследство на марксизма.

★

Фридлендер не предприема цялостно изследване на естетическите възгледи на Маркс и Енгелс. В случая съображенията за големите трудности не са имали решаващо значение. Авторът съзнателно групира многобройните проблеми около методологическия характер на естетическите идеи на основоположниците на марксизма. Тая задача определя структурата на изследването: първата част разкрива източниците на революционния преврат в естетиката, а последната част проследява вътрешната приемственост на идеите за изкуството, формулирани от Маркс и Енгелс и творчески доразвити от Ленин. Двете вътрешни части образуват същевременно на изложението — въпросите на естетиката, теорията и историята на литературата. Фридлендер използва предимствата на логическо-историческия метод на изследване: последователността на историческия анализ е и негова вътрешна логика. Поради това извличането на един теоретически принцип в марксистическата естетика е едновременно обосноваване на неговата методологическа стойност. По този начин Фридлендер се предпазва както от произволните паралели в литературната история, а също така и от затворения анализ на изкуството.

Авторът синтетично въвежда в същността на ония големи проблеми, пред които е била изправена домарксовата естетика. Предлаганите от нея решения, без да са лишени от позитивно съдържание, поради идеалистическия си характер

са илюзорни, палиативни. Фридлендер проникателно открива пресичането на разнородните естетически възгледи в проблема за прекрасното. Той убедително доказва, че априоризмът на Кант изключва генезиса на красотата, че Хегел превратно я третира като „идея в сетивна форма“, а хуманистичната естетика на Фойербах-Грюн вижда в прекрасното разновидност на природното. Фридлендер проследява еволюцията на Марксовите идеи за естетичното, до формулирането на изкуството като творчество по „законите на красотата“. Свободата в творческия акт не е израз на абсолютистата независимост на човека от природното, нито произвол над предмета на труда. Всяко творчество, за да бъде полезно в резултата, налага съблюдаване на обективната мяра на предмета. „Това свободно, съзнателно отношение на обществения човек към външния свят, присъщото на човека умение да прилага такава „мяра“, която едновременно отговаря и на неговите собствени човешки потребности и съответствува на обективната природа на предметите, Маркс разглежда като необходимо условие за „формирането на материята“ „по законите на красотата“ (109). Следвайки логиката на Марксовите разсъждения, Фридлендер отхвърля тезата, която идентифицира реалността на естетичното с неговата натурална форма, като разновидност на фетишизма. „Красотата е обективно свойство на явленията в реалния свят. Но тя е такова тяхно свойство, което съществува само за човека, свързано е по най-тесен начин с обществената практика, с историята на човешкото общество, с развитието на човешките сетивни органи и човешкото съзнание. . . понятието красота е сложно понятие, което може да се нарече обективно-субективно, тъй като то едновременно отразява и обективни свойства на реалния свят и равнището в развитието на човешката практика“ (133). Посредством нея природното се трансформира в социално и естетично. Оттук се открива възможността за проследяване диалектиката на изкуството като отражение на диалектиката на обществените процеси. „Вътрешните закони“ (Маркс), които определят индивидуалното реагиране на изкуството спрямо общите социални условия, не отменят неговото съдържание като духовна емация на човешките преживявания, определени от самите тия условия. Поради това Фридлендер концентрира изследователските си усилия в тая част на книгата си около проблема „Класовата идеология и художественото творчество“. Той не се ограничава с простото систематизиране на идеите на Маркс и Енгелс,

които очертават механизма на идеологическия процес. Авторът разграничава обективните влияния, които определят типа на класовото мислене от илюзиите, които съпътствуват неговото проявление. Диференцирането, което се извършва между представителите на господстващата класа на „практици“ и „идеолози“ на свой ред води до задълбочаване на различията между тях. Пренебрегването на тия идейно-психологически нюанси неминуемо вулгаризира марксовия литературен анализ. От „добросъвестното заблуждение“ на големия учен-икономист Рикардо, до „низостта на мислите“ на „негодия Малтус“ (Маркс), се проявява безкрайната гама от вътрешни различия, при изясняване връзката между идеология и наука, респективно изкуство. Фридендер смело се заема с осмислянето на епизодичните мисли и преценки на класиците, в които имплицитно се съдържат изходните предпоставки на метода за изследване индивидуалните явления в изкуството. Авторът привежда като приложение на тоя метод блестящия анализ, който Маркс прави на творчеството на великия английски памфлетист-сатирик от началото на XIX век — Уилям Кобет. Тая оценка е изградена върху тристранния анализ на възгледите на Кобет: анализ по същество на идеите на Кобет, тяхната еволюция с оглед историческите събития и съдбата им в хода на освободителното движение. Тези три аспекта включват индивидуалната характеристика на Кобет, вътрешните противоречия в неговите разбирания и обективната равностойност на ролята му в историята. Според Маркс Кобет, въпреки открито реакционните черти и заблуждения в неговия мироглед, е „ненадминат“ „народен“ писател. Това разбиране стои много по-високо от догматичното откъждестване на мирогледа на художника с неговите политически идеи. Известните съображения на Енгелс за противоречивия характер на Балзаковото творчество са допълнени от Фридендер с откритото преди няколко години писмо на великия мислител до Лаура Лафарг. Дилемата „мироглед-метод“ или идентифицирането им се оказва метафизическа постановка на въпроса. „Победата на реализма“ в творчеството на Балзак Енгелс е свързвал, на първо място, именно с неговия мироглед, с тези силни и плодотворни страни на тоя мироглед, които са помогнали на Балзак в неговите романи да усети реалната диалектика на историческото развитие и, благодарение на това, да удържи победа над собствените нему политически предразсъдъци и симпатии към аристокрацията“ (201). В следващата глава „Проблемът за ре-

ализма“ авторът на монографията поставя детайлното изясняване на горния въпрос на по-широка основа. Той посочва обективните предпоставки за изключителния интерес на Маркс и Енгелс към реализма; материалистическата теория на отражението и социално-революционния дух на тяхното учение. Фридендер проследява перипетията на самото формиране на понятието за реализма у класиците на марксизма — от критиката на художествения метод на Евгений Сю, който подменя „движението на самите вещи с движение на понятията“ (215), до съзнателното и точно формулиране на реализма в полемиката с Ласал, в писмата на Енгелс до Харкнес и Кауцка. Всяка изказана мисъл на основоположниците на марксизма Фридендер поставя в развърнат исторически фон — незабележими детайли оживяват, неизвестни факти допълват богатството на изследваното явление, илюстративно повтаряни мисли се дешифрират със забележително проникновение. Често се е тълкувала неправилно мисълта на Енгелс в съпоставката му Балзак-Зола. Фридендер доказва, че използваната от Енгелс антитеза „Балзак-Зола“ е сравнителна, а не абсолютна; посочва предимството на Балзак, без да пренебрегва значението на Зола. „Съвпадението на поетическото изображение и поетическата оценка на обществения живот с неговата „революционна диалектика“, с прогресивното движение на самия живот Енгелс е считал за най-забележителна черта на реализма на Балзак“ (261). Ограничеността на Зола се проявява в това, че той и неговите последователи са направили значителна отстъпка на „фетишизираната“, „извратена представа“ за човешките отношения, която всякога е по-малка или по-голяма сила стихийно е пораждала буржоазната действителност (264). Фридендер обобщава марксовият схващане за реализма, който „не се ограничава с изображение на влиянието на обстоятелствата и „средата“ върху характерите, но показва крайната обусловеност в развитието на характерите и съвкупността от обективните условия на живота и класовата борба“ (255). Във връзка с комплексното изясняване на проблемите, свързани с реализма, авторът обосновава възгледите на Маркс и Енгелс за героично, типично, трагично, комично и тенденциозно.

„Принципът на комунистическата партийност в литературата“ е развит ескизно, обгръщайки главните моменти от отношението на класиците на марксизма към съвременните им пролетарски поети, които са се намирали под тяхно влияние. Фридендер не е успял да извиси теоретичното

обобщение над добросъвестното коментиране на известните исторически факти. Отделните преценки са обединени външно, с оглед събитията, без да проличава в тях ръководният принцип на пролетарската партийност в естетическите оценки на Маркс и Енгелс. Тоя недостатък се компенсира отчасти при осветляване на проблема за партийността във връзка с идеите на Ленин за изкуството.

Разработката на проблема за неравномерното развитие на изкуството дава представа за най-високите постижения в монографията. Без да абсолютизира тезата на Маркс за враждебността на капитализма към духовното творчество, Фридлендер обосновава не само историческата форма на антагонизма, но и иманентното противоречие между капиталистическия прагматизъм и естетическия принцип на изкуството. Авторът е съумял да приведе почти всички изказани мисли на Маркс и Енгелс за неравномерното развитие на изкуството в стройна завършена теория с голямо методологическо значение. В известен смисъл предпазливостта на Фридлендер от свободно „доразвиване“ на класиците го е ограничила дори в случаите, когато не само логиката, но и други известни техни мисли подсказват обяснението. (Напр. изказаното от Маркс съображение, че „Египетската митология никога не би могла да бъде почва или доло на гръцкото изкуство“ намира естествено си обяснение в посочените от него причини, които пораждат „грубия култ към природата“ — вж. „Британското господство в Индия“.)

Третата част от книгата е посветена на „Проблеми на историята на литературата“. Използвайки конкретни естетически и литературно-критически оценки на Маркс и Енгелс, Фридлендер формулира принципите на историко-литературната методология, засяга въпросите за националното своеобразие в развитието на изкуството, взаимоотношението между сравнителния метод и проблема за „влианията“ и „заимствването“. Значителен теоретически интерес събужда периодизацията на европейската литература въз

основа на изказаните от Маркс и Енгелс идеи и дадените оценки на най-крупните представители на античното изкуство от епохата на Възраждането и реализма от XIX век. Специална глава е отделена на теоретическите въпроси на фолклора и революционната поезия в духа на изказванията на Маркс и Енгелс. Засегнато е подробно тяхното лично участие в демократическото и пролетарско-социалистическо литературно движение.

Подробният анализ на отношението на класиците на марксизма към руската литература е същевременно преход към мислите на автора за развитието на марксистическата естетика от Ленин. Фридлендер правилно характеризира главната естетическа задача, поставена за решение пред Маркс и Енгелс: „да докажат, че изкуството и литературата представляват обществено обусловено явление“ (585). Грамадната заслуга на Ленин е в разработката на „художествената гносеология“, в обосноваването на възгледа, както го формулира Фридлендер: „правилното материалистическо обяснение на литературата включва в себе си гносеологически и философско-исторически анализ“ (592). По тоя начин авторът на разглежданата книга успява да разкрие дълбоката теоретическа връзка и приемственост в естетическите възгледи на Маркс, Енгелс и Ленин. Тя произтича не от идентичността на цитирани пасажки, защото Ленин не е имал възможност да види в обобщен вид мислите за изкуството на своите гениални предходници, а от общността на мирогледа, от вътрешната общност на класово-партийния критерий.

Книгата на Фридлендер е едно щастливо предназначение. Тя подсказва, че марксистическата мисъл е зряла за крупни монографични изследвания. Тя е блестящо потвърждение на Лениновата мисъл, че верността към марксизма не се изказва с повтарянето на неговите основни истини, а се доказва с творческото им доразвиване.

Иван Славов